Ин 490 № 25

Х. К. ШКОРПИЛЪ.

№ 1
и отдѣлъ
класъ 1

ПЪРВОБИТНИТѢ ЛЮДИ
въ
БЪЛГАРИЯ.

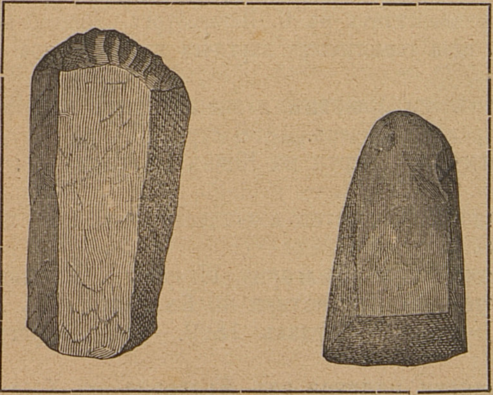

Съ една таблица и 6 фигури въ текста.

(Второ, допълнено, издание на притурката къмъ «Първобитнитѣ люди отъ Шарлъ Дебьерръ»).

ПЛОВДИВЪ
Издание и печать на Хр. Г. Дановъ
1896.

9242
R 896.12
N 91

1 — 3 **Паметници изъ Българско** отъ Х. и К. Шкорпилъ дѣйствителни членове на императорското общество исторій и древностей въ Одесса и на археологическия императорски институтъ въ Берлинъ.

Сакаръ-Планина и околностьта ѝ. (София 1888).

Черноморското крайбрѣжие. (София 1890).

Сѣверо-источна България. (София 1892).

4. **Нѣкои бѣлѣжки върху Археологическитѣ и историческитѣ изслѣдвания въ Тракия.** Отъ Шкорпилъ. Пловдивъ 1885 (въ гол. 8⁰) стр. 103.

5. **Природни богатства въ цѣлокупна България** отъ Х. В. Шкорпилъ, дѣйствителенъ членъ на природоиспитателното общество при императорский университетъ въ С. Петерсбургъ. *Второ издание.* Пловдивъ 1884. Съ една геологическа картичка на цѣлокупна България. Стр. 206. 8⁰.

6. **Споменъ на Сливенъ и монастиритѣ му.** Исторически бѣлѣжки отъ Шкорпила. Сливенъ. 1886 стр. 46.

7. **Геологическа карта на Южна България** (1: 420.000) отъ Х. В. Шкорпилъ. 1882. (Carte géologique de la Roumelie Orientale).

8. **Ископаеми богатства** изнамѣрени до сега въ цѣлокупна България. Шкорпилъ. Сливенъ 1882.

9. **Географията на България.** Шкорпилъ. (Пловдивъ 1889).

10. **География и Статистика на България.** Отъ Х. и К. Шкорпилъ. *Второ издание.* Пловдивъ 1892. — Съ 21 фигури въ текста. — Стр. 246.

11. **Антически надписи изъ България** отъ Х. и В. Шкорпилъ, (на нѣмски). Виена (1892 — 1896).

12. **Красски явления въ България** отъ Шкорпила, членъ на Société de Spéléologie въ Парижъ. (На чехски). Прага 1895. Въ списанията на Академията.

95 x 0 05
ОБЛ. [illegible] БИБЛИОТЕКА [illegible]
16843 / 1989 г.

№ 1
И отдѣлъ,
класъ 1

Кой е билъ първий народъ, който пасалъ стадата си изъ българскитѣ полета и ловялъ дивячъ изъ балканскитѣ гори?

Слѣдитѣ и паметницитѣ на този неизвѣстенъ за историята народъ, като: *мегалетическитѣ паметници, искуственитѣ пещери, разработванието на кремъка, камъннитѣ орѫдия* и др., сѫ били открити изъ разнитѣ крайща на страната.

Познай себе си!

240
240

240

Мегалитическитѣ паметници сѫ извѣстни отъ Сакаръ планина, Дервенскитѣ възвишения, Странджа планина и сѣверо-източна България[1]).

Сакарскитѣ паметници сѫ отъ три вида, а именно: *долмени, кромлечи* и *жертвени* камъни. Долменитѣ се срѣщатъ най-много при сѣвернитѣ поли на планината, въ околностьта на селото Гердеме (Каваклийска околия, Сливенски окрѫгъ).

Тука наброихме около 75 долмена; тѣ се състоѭтъ отъ двѣ камари и единъ коридоръ, въ който се влиза откъмъ южната страна. Отъ него се влиза прѣзъ дупката на една прѣпрѣчена плоча въ първата камара (дълга около единъ метръ), заградена съ по една плоча отъ странитѣ. Отъ неѭ се влиза прѣзъ друга продупчена плоча въ втората камара, която е по-голѣма и по-висока отъ първата; тя е до два метра дълга и $1\frac{1}{2}$ метра широка. Двѣтѣ камари сѫ покрити отгорѣ съ по една голѣма плоча. Долменитѣ биватъ заградени наоколо съ една камънна ограда, въ видъ на квадратъ. Види се, че всичкитѣ долмени сѫ били първобитно покрити съ пръсть, въ видъ на могила.

У единъ отъ долменитѣ намѣрихме единъ знакъ, издълбанъ въ камъка; той прѣдставлява крѫгъ (съ диаметръ около 4 дециметра), раздѣленъ на четире части съ единъ вертикаленъ и хоризонталенъ диаметръ; кѫдѣ края на всѣки радиусъ излизатъ двѣ симетрични рѣзки. На единъ камъкъ, който билъ намѣренъ въ Курчанската гора (до с. Главанъ) се намиратъ особени знакове, които, види се, прѣдставляватъ староврѣмско писмо, нарѣчено *руни*. Плочитѣ на долменитѣ се състоѭтъ отъ чернослиденъ гранитъ, който се срѣща въ Сакаръ планина.

Особено внимание заслужва единъ долменъ, който е издълбанъ въ скалата; той е до 2 метра дълбокъ, 1·8 м. широкъ и 1·4 м. високъ. Прѣдъ входа му се намирала първобитно една продупчена плоча, прѣзъ която се е влизало вѫтрѣ.

---

[1]) Х. и К. Шкорпилъ: *Паметници изъ Българско.*
Дѣлъ I (Сакаръ планина и околностьта ѝ).
Дѣлъ II (Черноморското крайбрѣжие) и
Дѣлъ III (Сѣверо-източна България).

Населението нарича долменитѣ *капаклж-ташъ* (т. е. покритъ камъкъ).

Сакарскитѣ *кромлечи* (фиг. 1) се срѣщатъ въ групи; едната

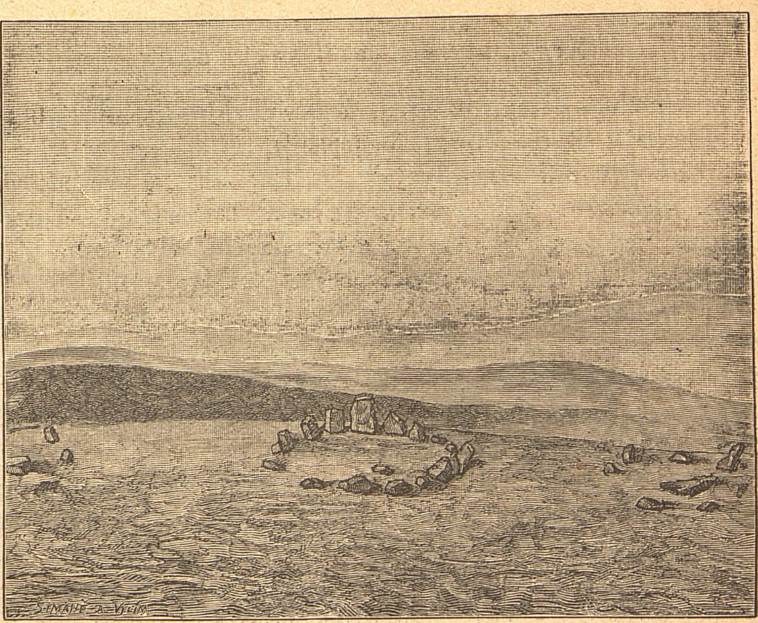

Фиг. 1.

съ 50 кромлечи се намира на истокъ отъ с. Гердеме (на Караджовъ рътъ); диаметрътъ имъ достига до 6 метра. Втората група (съ 12 кромлечи) се намира на пжтя отъ с. Гердеме за Главанъ, на едно възвишение, което се пада на дѣсния брѣгъ на рѣката Чимирли. Диаметрътъ на кромлечитѣ е само около два метра.

Въ околностьта на г. Гердеме се намиратъ *жертвени камъни*, извѣстни у мѣстното население подъ име *понички*. Въ Русия жертвенитѣ камъни се срѣщатъ въ Кавказкитѣ планини до Дервентъ, Бумъ, Мехетъ и др. На нѣкждѣ ги наричатъ: «*конь каменъ*,» може би заради това, че нѣкога на тѣхъ сж били жертвувани коне. Славянитѣ ги наричатъ въобще «*дяволски камъни*». Въ Лужиция и Славония сж извѣстни подъ име «*олтарно*»; населението извършва при тѣхъ разни обреди. Гердемскитѣ камъни сж два: единъ отъ тѣхъ (фиг. 2) прѣдставлява една голѣма поничка съ диаметръ 1·35 м. и дълбочина отъ 0·15 до 0·20 м. Къмъ едната ѝ страна се намира една издадена часть, която има искуствено устие (дълго 0·38 м.). Нѣма никакво съмнѣние, че това устие е служило за истичание на жидкости отъ поничката. Нѣщо около 25 раскрача отъ неѭ се намира втора издлъбнѫтина; тя има диаметръ около единъ метръ (съ дълбочина около два дециметра). Устието е пробито въ стѣната (безъ издадената часть). Любопитно е, че камъкътъ е подъ устието малко издълбанъ; това обстоятелство показва, че подъ него се е подлагалъ сѫдъ за събирание на течностьта. У първата поничка това е замѣстено съ издатката. Види се, че надъ поничкитѣ е била клана жертва и кръвьта имъ че е била събирана въ сѫдоветѣ. — Близката рѣкичка се нарича «*Жертвена рѣка*» (курбанъ-дере).

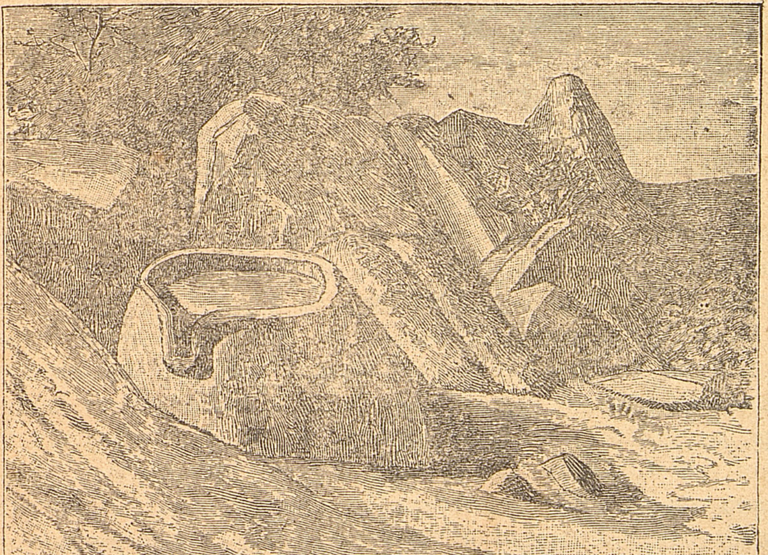

Фиг. 2.

Въ други мѣста на страната, сполучихме да откриемъ жертвени камъни въ околностьта на Карлово и край брѣговетѣ на Черно море (до с. Галата и Каябейкьой). Населението ги нарича *шарапъ-ташъ* (т. е. винени камъни), като прѣдполага че тѣ сѫ служили за мачкание грозде и за правение вино. Единъ отъ тѣхъ е издълбанъ на една равна скала; той е само 0·05 м. дълбокъ и има видъ на продълговатъ правоѫгълникъ, съ страни 1·77 м.

дълги. Наоколо е издълбана една бразда (0·07 м. дълбока), която е 0·23 м. широка. Въ половината на едната страна браздата се съединява съ едно коритце посрѣдствомъ едно късо и тѣсно каналче.— Другъ единъ жертвенъ камъкъ се състои отъ една издлъбнѫтина въ видъ на неправиленъ крѫгъ (съ диаметри 0·55 и 0·58 м.) съ бразда на около; тя не се съединява съ коритцето, но се расклонява вилообразно на два клона, на които крайщата сѫ отдалечени на разстояние около 4 дециметра.

До с. Чокоба (Сливенско) се намира на една низка скала тъй нарѣчената *Маркова трапеза;* тя е издълбана въ видъ на правоѫгълникъ, който е около единъ метръ дългъ и около половина метръ широкъ. — Подобна трапеза, нарѣчена суфра, видѣхме въ Калоферско, на брѣга на р. Тѫжа (до Голѣмо село), въ мѣстностьта, нарѣчена *Светений виръ;* суфрата е плитко издълбана въ камъка, има четвероѫгъленъ видъ съ страни дълги около единъ метръ (1·25 и 1·20 м.).

Жертвени камъни видѣхме до с. Митиризово (Карловско), гдѣто до югоисточния край на селото излизатъ гранитни балвани. На единъ отъ тѣхъ видѣхме прѣзъ 1890 год. една крѫглеста издлъбнѫтина (съ диаметръ около 7 дециметра) съ малки ямици на дъното ѝ. Ямицитѣ сѫ наредени въ два крѫга; диаметрътъ имъ е около 4 сантиметра и дълбочината 1½ см.

Двѣ котловидни издлъбнѫтини се намиратъ на върха Петровъ кръстъ (до с. Драгоманъ), гдѣто открихме слѣди на едно тракийско светилище (свещено мѣсто). На пѫтя отъ с. Митиризово за Карлово, при южнитѣ поли на Стара планина, стърчи единъ гранитенъ балванъ, съ крѫглести ямици (около 26) на повърхностьта му; тѣ иматъ диаметръ петь сантиметра и дълбочина два см. Двѣ ямици сѫ по-голѣми и по-дълбоки (диаметрътъ 5 и 10 сантиметра и дълбочината 5 и 3 см.). — Такива балвани съ ямици сѫ били намѣрени въ Франция, Швейцария, Англия, Италия и др. Въ Скандинавия сѫ извѣстни подъ име *Elfen Stenars* (камъни на Елфа); населението извършва при тѣхъ разни обреди.

Любопитни сѫ особенитѣ издлъбнѫтини, нарѣчени *казани* или *хамбари.* Тѣ се срѣщатъ въ пещерата *Казанлѫ-маара* (до Шабленския фенеръ) и до турко-българската граница (до Урдовиза). Първитѣ сѫ на брой около 15 (въ видъ на голѣми кюпове), а другитѣ 6; тѣзи послѣднитѣ сѫ издълбани въ пѣсъчливъ камъкъ. Отверстието е крѫглесто съ диаметръ около половинъ метръ. Нѣма съмнѣние, че тѣзи дупки сѫ служили като скривалища на храна.

Дервентскитѣ мегалити се срѣщатъ по сѣвернитѣ и южнитѣ склонове на пограничнитѣ дервентски възвишения. Въ околностьта на с. Голѣмъ Дервентъ се намиратъ петь долмена. Единъ отъ тѣхъ е съграденъ отъ осемь плочи, които съставляватъ една камара и единъ коридоръ. Въ камарата се влиза прѣзъ една продупчена плоча. Дупката е толкова тѣсна, щото человѣкъ само лежишкомъ може да се промъкне прѣзъ неѭ. Една отъ плочитѣ е три метра дълга, 1·5 м. широка и 0·3 м. дебела. Около долменътъ се намиратъ натрупани дребни камъчета, които, види се, че произлизатъ отъ могилния насипъ, който е покривалъ първобитно долменътъ. При раскопаването, което прѣдприехме на дъното на долменътъ, открихме слѣднитѣ нѣща: Въ сѣверо-западния кѫтъ се показа червена испечена пръсть съ остатки на вѫгленъ, а на отсрѣщния кѫтъ—едно пръстено гърненце отъ много първобитна направа (съ дръжка). Освѣнъ туй, намѣрихме прѣчупени кости на едно малко куче и единъ продупченъ стъкленъ маргаритъ на голѣмина колкото грахово зрънце. Плочитѣ на долмена се състоѭтъ отъ гранито-гнайсенъ камъкъ. Отвъдъ Дервентскитѣ възвишения, въ Турция, споредъ едно съобщение, долмени се срѣщатъ между с. Лефка, Мусаратли (Одринско) и др. — Въ околностьта на г. Кърклисе населението нарича долменитѣ «*капаци.*» На пѫтя, отъ с. Дерекьой за Корията, се вижда единъ такъвъ капакъ и другъ на мѣстото, наричано Ширинитѣ (между с. Пирогъ и Корията). Други два капаци има въ мерата на с. Корията. Въ това село прѣзъ 1852 год., до единъ отъ капацитѣ, поройтъ измилъ едно малко тучено идолче. Капацитѣ наричатъ още и *Гази Михалъ-Бееви* капаци; пришелцитѣ отъ Тракия ги наричатъ *Маркови колиби.*

Странджeнскитѣ мегалити се срѣщатъ въ крайбрѣжнитѣ страни на югъ отъ Бургашския заливъ. Населението ги нарича «*Змѣюви дупки*» или «*Змѣюви кѫщи*». Мегалититѣ сѫ распрѣдѣлени въ двѣ групи, а именно: въ околностьта на с. Ченгелъ и Мехмечкьой (Бургашската околия). На пѫтя отъ с. Ченгелъ за с. Салихлеръ се намира единъ долменъ; отъ него сѫ се запазили само прѣднитѣ и заднитѣ плочи на камарата. Отверстието, прѣзъ което се влиза отъ коридора въ камарата, е четвеространно (около половинъ метръ високо и 35 сантиметра широко). Долменътъ е билъ първобитно покритъ съ могиленъ насипъ. На сѣверъ отъ с. Ченгелъ се намира друга една «Змѣюва дупка»; тя е засипана до половина съ камъни. На юго-западния склонъ на връха Китка се намиратъ остатъци на една цѣла долменена група; различаватъ се седемь долмена, които повечето сѫ покрити съ земя. Всички тия паметници принадлежатъ къмъ една по-голѣма група долмени, която се е распростирала по южнитѣ и по юго-западнитѣ склонове на върха Китка. Главнийтъ знакъ на Ченгелскитѣ долмени сѫ входни отверстия, каквито се срѣщатъ у Сакарскитѣ, Дервентскитѣ, Индийскитѣ, Кавказкитѣ и други долмени. На Мехмечкьойскитѣ долмени, които сѫ распръснѫти по югозападнитѣ склонове на върха Бакърлъкъ, не сполучихме да откриемъ отверстията; въ мѣстностьта, нарѣчена *Литиру*, се намира една разрѫтена «*Змѣюва дупка*». Въ мѣстностьта «*Сусуру*» има другъ единъ разрѫтенъ долменъ; една отъ плочитѣ му е три метра дълга и около два метра широка. Нито у единъ отъ разрѫтенитѣ долмени не сполучихме да откриемъ входнитѣ отверстия.

На върха Ала-Тепе, казватъ, че се намира едно камънно корито, което, види се, да е *жертвенъ* камъкъ.

Въ Бакърлъшкитѣ върхове особена любопитность заслужватъ три укрѣпления, съградени отъ голѣми камъни безъ хоросанъ. Камънитѣ сѫ неработени и сѫ наредени по начина на тъй нарѣченитѣ «*Сухи зидове*». По подобенъ начинъ сѫ построени стѣнитѣ на върха Ала-Тепе и укрѣплението до изворитѣ на р. Дуандере (въ Сакаръ планина).

Начинътъ на градението («en pierres brutes sans ciment») е много първобитенъ. Нѣма съмнѣние, че тия укрѣпления сѫ били съградени отъ народа, на когото принадлежѫтъ мегалитическитѣ паметници.

Освѣнъ долменитѣ, кромлечитѣ и жертвенитѣ камъни въ сѣверо-источна България се срѣща още единъ другъ видъ мегалити, а именно *менхири* или тъй нарѣченитѣ *девъ* или *деве-ташларе* («камънье на *въздушнитѣ сили*»). Забѣлѣжително тѣхно мѣстонахождение е околностьта на с. *Абоба* (Шуменско); тѣ сѫ расположени въ 11 реда, които, види се, да сѫ се простирали първобитно на нѣколко километра на далечъ; нъ съ врѣме, по-голѣмата часть отъ тѣхъ е била разрѫтена. Камънитѣ не сѫ издѣлани и се различаватъ значително единъ отъ другъ по своята височина и массивность; едни отъ тѣхъ достигатъ височина около деветь метра, а другитѣ сѫ сравнително много низки. Абобскитѣ деветашлари могѫтъ до нѣйдѣ да се сравнѭтъ съ прочутитѣ Карнашки мегалити въ Франция (Бретань).

Абобскитѣ мегалити сѫ распръснѫти на едно голѣмо пространство, което завзима на дължина 18 км., а на ширъ 8 км., слѣдователно една повърхность отъ 140 квадратни километра. Деветашларитѣ сѫ наредени въ групи отъ неправилни камъни, високи до $1\frac{1}{2}$ метра и наредени обикновено въ прави успоредни линии, въ видъ на квадратъ или правоѫгълникъ. Нѣкои отъ тѣхъ сѫ съвсѣмъ правилно съставени въ редове, които сѫ успоредни по посоката на двѣтѣ вертикални страни на образеца, а другитѣ сѫ неправилно наредени, като сѫ успоредни само въ една посока и то обикновено по дължината, а безъ правилность по посоката на ширината. Само една малка часть отъ групитѣ сѫ запазени исцѣло, а по-голѣма часть отъ тѣхъ само отчасти; отъ нѣкои групи даже сѫ се запазили само по нѣколко камъка. Прѣзъ 1887 год. видѣхме групи, които слѣдъ три години, намѣрихме разрѫтени и камънитѣ имъ отнесени за разни постройки. Види се, че голѣма часть отъ деветашларитѣ е била употрѣбена за съграждането на римския градъ «*Хисаръ-Калесси*» до с. Абоба (5 км. на сѣверо-западъ отъ гр. Нови Пазаръ).

Колкото се отнася за взаимната свръзка на всичкитѣ Абобски деветашлари, то можемъ да отбѣлѣжимъ, че само паметницитѣ, които се падатъ на западъ отъ римския градъ, се простиратъ по една крива линия, чакъ до върха Кабия-Тепе (Кабия-юкъ), на сѣверо-западъ отъ с. *Енидженкьой*. На истокъ отъ Абобския градъ се забѣлѣзватъ 8 групи менхири; първата се намира на пѫтя отъ станцията Каспичанъ за с. Дамаргьозъ. Групата се състои отъ 7 реда камъни, въ всѣки по 6 побити камъни (42) съ посока отъ западъ къмъ истокъ, на дължина 39 раскрача. Близу до кръстопѫтя Нови-Пазаръ, Козлуджа-Тепе и Абоба-Памукчи се намиратъ двѣ групи, отдалечени една отъ друга 200 раскрача. Първата, по-южна група, се състои отъ 8 реда съ по 5 камъни (40) съ посока на редоветѣ отъ сѣверо-западъ къмъ юго-истокъ. Втората група се е състояла отъ 5 реда съ по 4 камъни (20).

На югъ отъ Абобския градъ се забѣлѣзватъ двѣ групи. Едната се пада на дѣсния брѣгъ на р. Хиссаръ-дере, която прѣсича Абобскитѣ развилини, до пѫтя отъ Абоба за Мадара. Тази група е най-голѣмата и най-правилната—отъ всичкитѣ, като се състои отъ 9 реда съ по 9 камъка (81), въ посоката на двѣтѣ вертикални страни на квадрата, съ страна 56 раскрача дълга. Камънитѣ сѫ голѣми и неиздѣлани; нѣкои отъ тѣхъ сѫ $1\frac{1}{2}$ м. високи. Съ исключение на четире сѣверни камъни на най-западната страна, групата е съвсѣмъ запазена. Странитѣ ѝ не сѫ съвсѣмъ равни и сочѫтъ къмъ четиретѣ свѣтовни страни съ малко отклонение отъ сѣверъ къмъ югъ.

Втората група е по-насѣверъ, близу до южния окопъ на Абобския градъ; тя има неправиленъ видъ и е дълга 20 раскрача. Групата се е състояла отъ 7 реда съ по 5 камъни (35).

На западъ отъ Абобския градъ се забѣлѣзватъ 15 групи менхири, които се простиратъ въ една крива линия отъ южния край на западната укрѣпителна линия чакъ до върха Каба-юкъ, който се издига скалисто на югозападъ отъ държавния коньозаводъ Александрово (Кабаюкъ). Първата група се пада на югъ отъ с. Суютли; състои се отъ 7 реда съ по 7 камъка (49), на дължина 40 раскрача.

Втората група се пада на юго-истокъ отъ с. Текеръ, въ мѣстностьта «Сливакъ» (Иерикъ-Иери); тя се състои отъ 49 камъни. Третята група се пада малко къмъ западъ, по наклонението на една долчинка, която се простира край Текерскитѣ лозя; групата се състои отъ 6 реда съ по 4 камъни (24). Четвъртата група се намира въ сѫщата посока, както послѣднята; до пѫтя отъ с. Текеръ за Енидженкьой се забѣлѣзватъ 7 реда камъни.

За западъ отъ нея се забѣлѣзватъ слѣди отъ една група; тя е най-сѣверната отъ всичкитѣ други въ горѣпоменѫтата крива линия. Отъ нея се извива линията, която е до тука почти права, въ дола на рѣката Канаръ-дере къмъ върха Кабаюкъ. Въ околностьта му се намиратъ останѫлитѣ групи; една отъ тѣхъ се състои отъ 56, а друга отъ 25 камъни.

За деветашларитѣ има разни прѣдания у тукашното население. Споредъ едни, нѣкой си царь Салмонъ, който държалъ Абобския градъ, заповѣдалъ да се съгради едно голѣмо здание, та се распоредилъ да се докаратъ камъни. Когато зданието било доискарано и нѣмало нужда вече отъ камънитѣ, царьтъ распратилъ хора по всичкитѣ пѫтища, които съобщили на тия, що ги карали, да ги сложѫтъ на това мѣсто, дѣто били заварени и за споменъ да ги наредѭтъ. Споредъ друго пъкъ едно прѣдание, тѣ сѫ били ужъ донасяни отъ «*джидове*» (исполини) и «*джиневизи*».

Като сѫдимъ по посоката на Абобскитѣ менхири (отъ западъ къмъ истокъ), прѣдполагаме, че тѣ първобитно сѫ съставлявали непрѣкѫснѫти редове, които сѫ покривали изобщо цѣлото пространство между Кабаюкъ, Текеръ-кьой, Абоба и Нови-Пазаръ.

Подобни паметници открихме въ Добруджанската равнина, край Черно море, до с. Кая-бей кьой (до ромѫнската граница). Тука на едно каменисто и голо равнище се забѣлѣзватъ *камънни редове* и *групи*. Една отъ тѣхъ загражда едно пространство, дълго 12 раскрача и широко 6. Друга група се намира по-наистокъ отъ първата; най-напрѣдъ е единъ редъ плоски камъни, прострѣни на разстояние 13 раскрача по посока отъ сѣверо-истокъ къмъ юго-западъ. На края на реда се е намиралъ въ вертикалната линия къмъ него двоенъ редъ камъни, отдалечени отъ себе си на разстояние единъ метръ. Двойний редъ е 11 раскрача дълъгъ. Въ вертикалната посока къмъ втория редъ се е намиралъ двоенъ редъ камъни на дължина 16 раскрача. Още по-наистокъ се намиратъ камънни редове въ видъ на голѣми неправилни фигури. Посрѣдъ една такава се намира заградено мѣсто, като че гробъ (13 раскрача дълъгъ и 5 широкъ); той е прострѣнъ отъ сѣверо-западъ къмъ юго-истокъ и е загражденъ съ плоски камъни въ двоенъ редъ. Такива камъни се срѣщатъ между Каябейкьой и Суртюкьой.

Между Калъчкьой и Каябейкьой (Балчийската околия, Варненски окрѫгъ) се намиратъ нѣколко любопитни могили; тѣ сѫ на брой 4 и сѫ наредени споредъ морския брѣгъ отъ югъ къмъ сѣверъ. На първата отъ тѣхъ се забѣлѣзва двоенъ камъненъ крѫгъ. Двата крѫга сѫ отдалечени единъ отъ другъ около единъ метръ. Почти по срѣдата имъ се намира една квадратна камънна ограда, дълга 4 раскрача; тя откъмъ западъ е двойна, съ по-голѣми външни и съ по-малки вѫтрѣшни камъни. Диаметрътъ на цѣлия крѫгъ е 12 раскрача. Могилата е низка и разлата. — На втората могила има квадратна ограда откъмъ сѣверната страна на могилата. Странитѣ ѝ сѫ 13 раскрача дълги и сочѫтъ къмъ четиретѣ свѣтовни страни. Къмъ срѣдата на квадрата се забѣлѣзва единъ уединенъ камъкъ.

Мегалититѣ сѫ любопитни паметници на единъ неизвѣстенъ народъ.

Менхиритѣ сѫ имали, види се, религиозно значение. Старитѣ Еллини, споредъ Павзания, сѫ почитали такива паметници. На островъ Фаръ сѫ били побити до статуята на бога Хермеса повече отъ 30 четвероѫгълни камъни, които били почитани отъ жителитѣ на острова. Сократъ казва, че такива камъни сѫ били побити край пѫтищата и че ги мазали съ масло, покривали ги съ вѣнци и колѣничили прѣдъ тѣхъ.

Долменитѣ сѫ били гробове, споредъ както излиза на явѣ отъ изслѣдванията на A. Bertrand, Hildebrandt, Nadaillac и др. Въ черноморскитѣ страни долмени се срѣщатъ освѣнъ въ България и Европейска Турция още въ Кримъ и Кавказкитѣ планини. Чрѣзъ раскопаванието на долменитѣ се е узнало, че тѣ сѫ гробове отъ *не-*

олитическия вѣкъ. Българскитѣ долмени не сѫ били още расcкопавани (съ исключение на единъ до с. Голѣмъ Дервентъ). — Въ долменитѣ въ Франция сѫ били намѣрени *трепанирани* човѣшки черепи. Въ България досега е извѣстенъ само единъ случай. При копание основи за зданието на Народното събрание въ София (въ 1885 год.) въ единъ зиданъ гробъ е билъ намѣренъ единъ скелетъ съ трепаниранъ черепъ. Изрѣзаната кость (рондела) има видъ на правиленъ крѫгъ, съ диаметръ 0·08 м. Крайщата на рондела сѫ равни и съ остри рѣзчици тукъ-тамѣ; това показва, че трепанирането е било направено съ помощьта на нѣкакво остро орѫдие. Въ гредата на рондела се намира малко крѫглесто отверстие, което е служило, види се, за закрѣпявание на осьта на апарата, съ който е било произведено изрѣзванието на рондела. Мѣстото му се пада въ задната часть на лоба тъкмо до онова мѣсто, дѣто се събиратъ шевоветѣ на три кости, а именно: двѣтѣ тѣменни и тилната. Ронделътъ се изважда свободно отъ черепа; това обстоятелство показва, че трепанацията е била произведена слѣдъ смъртьта. Софийския черепъ происхожда отъ римскитѣ или византийскитѣ врѣмена. Трепанирането се практикува даже и въ днешнитѣ врѣмена у туземното население въ Австралия; у европейскитѣ народи се практикува у рударското население въ Англия (Корнвалъ) и въ Черна-гора.

Кромлечитѣ заграждали, види се, свещенитѣ мѣста. На Оркнейскитѣ острови още въ XIV вѣкъ, *камъннитѣ крѫгове* сѫ служили за засѣдание на народни сѫдилища. За такава цѣль служѫтъ още днесь у Кабилскитѣ и други народи. Въ западна България се срѣщатъ четвеространни камънни огради, нарѣчени «*столове*». Тѣ служѫтъ за събори; въ опрѣдѣленъ день селянитѣ донасятъ тукъ «*курбанъ*» (животно за жъртва), тургатъ го по срѣдата на оградата; свещеникътъ го благославя и поръсва и подиръ това селянитѣ сѣдѫтъ връзъ оградниtѣ камъни, та ядѫтъ отъ курбана. Въ оградата е поставенъ камъненъ кръстъ.

Пѫтешественикътъ Каницъ е видѣлъ въ Видинско (до г. Кладрубъ) едно мѣсто, което е било заградено съ груби камъни за сѣдание, въ видъ на крѫгъ. Това мѣсто е било опрѣдѣлено за черковни събрания.

Заключение върху мегалититѣ.

Кой народъ е съградилъ тѣзи паметници?

А. Bonstetten прѣдполага, че *Келтитѣ* сѫ ги съградили *въ* *неолитическия вѣкъ.* Прѣди петь години, въ археологическия съборъ въ Минстеръ, извѣстний ученъ Вирховъ се произнесълъ че германскитѣ мегалити сѫ келтийско происхождение.

За происхождението на българскитѣ мегалити прѣди нѣколко години се произнесохме като казахме, че тѣ принадлежѫтъ на *Келтитѣ* (Галатитѣ) отъ *историческия вѣкъ* (прѣди Рожд. Хр.).

Въ 424 год. прѣди Р. Хр. тракийската държава се распаднѫла на три части, които отъ 340 година сѫ били подчинени отъ Келтитѣ (Галатитѣ). Още въ врѣмето на Александра Македонский, въ началото на III-й вѣкъ, Галатитѣ почнѫли да наближаватъ къмъ сѣверния брѣгъ на Адриатическото море. Отредитѣ имъ кръстосвали цѣлий полуостровъ; едни, подъ началството на Камбаула и Кератрия, побѣдоноспо прохождатъ тракийската страна, а други подъ прѣдводителството на Болгия, нападѫтъ на Иллиритѣ. Бренъ Акихорий, като разбилъ Пеонитѣ, навлѣзълъ въ Македония и побѣдилъ македонската войска въ едно сражение, въ което и самий краль Птоломей Керавнъ е останѫлъ мъртавъ на бойното поле (въ 279 г.). Слѣдъ ограбванието на Македония, Акихорий нахлува въ Гърция съ цѣль да разграби съкровищата, които се съхранявали въ делфийския оракулъ; нъ той е билъ принуденъ да отстѫпи. Въ сѫщата година (279) единъ другъ галатски отредъ, състоящъ отъ 20,000 души, подъ прѣдводителството на Лонория и Лутария, беспрѣпятствено е прохождалъ всички балкански полуостровъ, за да прѣмине въ Мала Азия. Въ 278 г. К. Комонтриосъ, наслѣдникъ на Акихория, събралъ Галатитѣ, които сѫ били принудени да напуснѫтъ Гърция и се отправилъ съ тѣхъ за Тракия, дѣто подчинилъ тракийскитѣ племена и основалъ една голѣма държава, която се е простирала отъ Бѣло море къмъ Дунавъ и отъ Черно море къмъ Сърбия. Кралевско сѣдалище ня тая държава е билъ *Тилисъ;* отъ тука 66 години наредъ Галатитѣ обеспокоявали търговскитѣ гръцки републики по брѣговетѣ на Черно море и Мряморно.

За галатската държава и за кралевското ѝ сѣдалище Тилисъ сѫ се съхранили твърдѣ непълни свѣдения. Стефанъ Византийский, списатель въ VI-й вѣкъ подиръ Р. Хр., пише въ своя географический словаръ: «*Тилисъ градъ въ Тракия, близу до Хемъ (Стара планина).*

Въ списанието на Прокопий Цезарейски се споменува — между тракийскитѣ укрѣпления, които византийский императоръ Юстинианъ (527 — 565) заповѣдалъ да се построѭтъ — и за кастелътъ *Тулеусъ.* Подробно опрѣдѣление на положението му, освѣнъ името на провинцията, Стефанъ Византийский не дава. Близу до Тулеусъ се споменува кастелъ *Карастира, Пинзосъ, Арзонъ* и *Кастра Забра,* отъ което може да се заключи, че въ близкостьта имъ се е намиралъ и Тулеусъ. За тия кастели доказахме при описанието на военний пѫть отъ Одринъ за Пловдивъ, че Карастира се е намирала между с. Трикмешли и Али-Паша, Пинзосъ до с. Чакърларе, Арзонъ на р. Сазлия и Кастра Забра до с. Саранли. Отъ това излиза на явѣ, че Тулеусъ се е намиралъ близу до тия мѣста; като земемъ прѣдъ видъ стратегичното положение на Сакаръ планина, а именно най-важното ѝ укрѣпление — Главанско, прѣдполагаме, че при това укрѣпление е билъ Тулеусъ. Нѣма съмнѣние, че Тулеусъ е сѫщий съ галатското сѣдалище Тилисъ, което трѣбва да се търси на сѫщото мѣсто.

Тилисъ трѣбва да се е намиралъ въ центрътъ на галатската държава. При това трѣбва да се е намиралъ на кръстопѫтьтъ на най-важнитѣ пѫтища, които сѫ водили къмъ най-силнитѣ тракийски племена, като къмъ Одризитѣ, Гетитѣ (между Балканътъ и Дунавътъ) и др., и къмъ гръцкитѣ крайморски колонии. На таквось положение напълно отговаря Сакаръ планина, която лежи почти по срѣдата на Тракия. Съ завладяванието на тази планина е билъ завладяванъ и най-важний пѫть на балканския полуостровъ отъ Бѣлградъ за Цариградъ съ отклоненията му къмъ балканскитѣ проходи и къмъ брѣговетѣ на Черно море и Бѣло. Като потвърждение на мнѣнието ни, за положението на Тилисъ въ Сакаръ-планина, види се, че свидѣтелствуватъ мегалитическитѣ паметници.

За положението на Тилисъ е имало до сега съвсѣмъ различни мнѣния. Списатель Маннертъ прѣдполага, че галатското сѣдалище се е намирало близу до Византионъ (Цариградъ), Рейхертъ — че е било нѣкждѣ до Килия, слѣдователно до най-сѣверното устие на едно отъ дунавскитѣ гърла, Форбигеръ, — на Черноморскитѣ брѣгове, Томашекъ — че се е намирало до Странджа планина въ околностьта на г. Виза и Зекели).

Иречекъ прѣдполага, че то се е намирало въ Казанлъшката долина.

За галатската държава въ Тракия, не сѫ се съхранили почти никакви исторически данни. Знае се само, че тя, подиръ 66 годишно сѫществуванье е пропаднѫла тъй както е възникнѫла, безъ да се запомнили даже имената на други кралье, освѣнъ името на послѣдний, Кавaросъ, съ когото се свършва този много кѫсъ, нъ и много забѣлѣжителенъ периодъ на балканския полуостровъ.

16843/1939

Искуственитѣ пещери

сѫ една отличителна особеность на черноморскитѣ страни въ България, Кримъ, Кавказъ, Мала Азия и Европейска Турция. По происхождението си тѣ принадлежѫтъ, види се, къмъ неолитическия вѣкъ, подобно както мегалитическитѣ паметници. Ако погледнемъ на геологическия съставъ на крайморскитѣ страни, между Цариградъ и Добруджа, ний ще забѣлѣжимъ, че къмъ сѣверъ излизатъ варовницитѣ на терциерната формация, а къмъ югъ гранитнитѣ камъни на архаичната формация. Варовникътъ е билъ сгоденъ за издълбавание пещери, а гранитнитѣ камъни сѫ несгодни за тази работа. Това е, види се, причината, гдѣто въ сѣверо-източна България се срѣщатъ само искуствени пещери, а въ юго-западна — мегалитически паметници (долмени).

Географически можемъ да раздѣлимъ пещеритѣ на слѣднитѣ групи:

I. *Крайморска* група въ скалистия брѣгъ между Варна и румѫнската граница (до с. Каябейкьой и др.).

II. Въ Делиорманъ и българската Добруджа.

III. Въ Правадийската планина.

IV. Въ Шуменската планина и

V. Въ порѣчието (бассейна) на р. Руссенски Ломъ.

Най-голѣма любопитность заслужва *пещерния градъ «Яйла»* съ скални жилища (пещери), гробове и жертвени камъни. Пещеритѣ сѫ съединени помежду си чрѣзъ улици или терасси. Едноврѣмешнитѣ жители, които сѫ ги обитавали, живѣяли въ тѣхъ като въ единъ градъ. Подобни пещерни градове се срѣщатъ въ Кримъ и въ Кавказкитѣ планини.

Морский брѣгъ тукъ е издигнѫтъ и не се спуща стръмно, но образува една по-низка, около 150 раскрача широка терасса. Къмъ западъ тя се свършва съ собствения високъ брѣгъ, който се спуща къмъ морето стръмно и скалисто. Прѣзъ една пѫтека, между високи камъни и между скалитѣ на по-високия брѣгъ слизаме въ пещерния градъ. Види се, че този пѫть, нарѣченъ *порта*, е билъ нѣкога затворенъ за да пази града отъ неприятелскитѣ нападения. Къмъ сѣвероисточния кѫтъ на терассата се е намирала една малка крѣпость (градище), пазена съ зидове и стръмнини. Между нея и портата се слиза къмъ морето по една стръмна пѫтека при единъ малъкъ заливъ.

Пещеритѣ се намиратъ въ два етажа. На югъ отъ крѣпостьта се намира една дупка, широка два метра; тя има видъ на правиленъ правоѫгълникъ и е около 3 метра широка и 4 метра дълга. Въ задната ѝ часть се забѣлѣзватъ на дъното нѣколко издлъбнѫтини, а именно една низка четвеространна (60 сантиметра дълга). Въ източната стѣна на пещерата е изсѣченъ единъ тѣсенъ прозорецъ; той е отвънъ полукрѫглестъ (60 сантиметра дълбокъ), като се расширочава на вънъ до 1 метръ. Височината му отвънъ е 90 сантиметра. Пещерата е около два метра висока; дюшемето и таванътъ ѝ сѫ равни.

По-нататъкъ къмъ югъ се намира единъ голѣмъ камъкъ, нарѣченъ *черковна скала* (Клисе-канара); въ нея сѫ издълбани пещери въ два етажа. Въ долнята часть на западната страна на балвана, сѫ издълбани три пещери. Сѣверната отъ тѣхъ има видъ на правиленъ правоѫгълникъ (4 метра широкъ, шесть метра дългъ и около 2 метра високъ). Въ нея се влиза откъмъ западъ, прѣзъ едни врата, които сѫ около $1^1/_3$ метра широки. До вратата сѫ издълбани двѣ малки долапчета и една дупка; надъ нея е увиснѫла скала́та въ видъ на подмолъ.

Въ южната пещера се влиза прѣзъ една врата, която е около два метра широка. Въ вратата сѫ издълбани отъ странитѣ двѣ бразди, които сѫ служили, види се, за затваряние на пещерата съ врата. По-наюгъ отъ тази пещера се влиза въ третята пещера, която има неправиленъ видъ; въ нея е издълбанъ единъ гробъ (около единъ метръ дългъ) и единъ камъненъ столъ за сѣдание (4 метра дългъ).

Осьта на тритѣ пещери има юго-източна посока. Въ горния етажъ на сѫщата скала е издълбана друга пещера, която се е състояла първобитно отъ двѣ части, отъ които сѣверната е много по-низка. Въ източната ѝ стѣна сѫ пробити прозорци. Пещерата е деветь метра дълга.

Описанитѣ пещери, сѫ служили, види се, още въ първитѣ врѣмена за религиозния култъ; тѣ сѫ нарѣчени *черковни пещери* (клисе маара).

Въ скалата, която се спуща отъ равнището къмъ терассата на стария градъ, се намира горния етажъ на пещеритѣ. Тѣ сѫ служили като жилища; тѣ сѫ изобщо неправилни и грубо изработени.

Срѣщу Клисе-Канара, почти по срѣдата на цѣлия редъ, се намира една пещера, която има видъ на неправиленъ правоѫгълникъ, дългъ 12 раскрача, съ най-голѣма ширина 5 раскрача. Въ нея се влиза прѣзъ една врата, която е около единъ метръ широка; на дѣсно се намира една вдлъбнѫтина. Къмъ сѣверъ отъ пещерата се намиратъ 13 пещери, а къмъ югъ отъ нея цѣлъ редъ други пещери. Първата пещера е имала два входа; прѣзъ по-южния, се е влизало въ едно отдѣление, което е $4^{1}/_{2}$ метра дълго. На дъното ѝ се намира една елиптична вдлъбнѫтина, която има по-дълга ось равна на 65 сантиметра, а по-кѫсата 40 сантиметра.—Много отъ пещеритѣ сѫ вече срутени и засипани.

Вънъ отъ пещерния градъ се намиратъ особени вдлъбнѫтини, които сѫ служили, види се, като гробници на пещерното население. По общия си характеръ тѣ могѫтъ да бѫдѫтъ сравнени съ тракийскитѣ долмени, които сѫ съградени отъ нѣколко плочи; прѣдъ тѣхъ е «*прѣддолменната часть*». Нѣщо подобно срѣщаме у споменѫтитѣ гробове съ тази разлика, че тѣ сѫ издълбани изцѣло въ камъка. Наброихме тука 28 такива гробове; тѣ сѫ отъ три вида: еднитѣ сѫ съвсѣмъ издълбани въ камъка, другитѣ сѫ покрити съ плоча или сѫ издълбани въ видъ на корито. Единъ отъ гробоветѣ ииа прѣдгробие, което е единъ метръ широко; то е служило като нѣкакъвъ прѣдвходъ въ собствения гробъ. Прѣдгробието е открито отгорѣ и дъното му е малко наведено къмъ западната му стѣна, въ която е издълбано отверстие за влизание въ гроба; то е четвеространно и около половинъ метръ широко и високо. Гърбишкомъ влизаме прѣзъ отверстието въ гроба, на който дъното лежи по-низко отъ прѣдгробието. Самий гробъ е 1.60 м. широкъ, 2.10 м. дългъ и се простира отъ западъ къмъ истокъ.

Единъ отъ другитѣ гробове има друга направа. Прѣдгробието му е покрито както и самия гробъ, който е правиленъ и добрѣ издѣланъ. Въ сѣверната гробна стѣна е изсѣчена една малка подпорка; тя е отгорѣ равна и има полукрѫглестъ видъ. Нѣма съмнѣние, че тя е служила за полагание на разни нѣща.

Третий видъ гробове има видъ на корито; единъ такъвъ гробъ е дългъ около единъ метръ.

Особенъ интересъ заслужватъ *гробнитѣ пещери*, нарѣчени *Скендеръ-маара;* тѣ се състоѭтъ отъ прѣдгробна часть и единъ гробъ.

Направата имъ напомнюва подобни паметници на нѣкои стари народи; у тѣхъ срѣщаме собствения гробъ за тѣлото на мъртвеца и прѣдгробието за жертвеника. Подобно нѣщо се срѣща у найстаритѣ египетски паметници *mastaba* съ тази разлика, че нашитѣ паметници иматъ по-простъ видъ. Положението на прѣдгробието откъмъ истокъ отговаря тъй сѫщо на египетското прѣдгробие за жертвеници; то е било често открито и въ нѣкои случаи е било замѣстено съ едно долапче, вънъ отъ гроба.

Много любопитенъ е *скалний монастиръ* (Аладжа), на сѣверо-истокъ отъ с. Кестричъ (Варненско). Монастирьтъ е изсѣченъ въ скалата въ два етажа. Изгледътъ отъ тука, обхваща Черно море съ морския брѣгъ, отъ Калиакренския мисъ чакъ до Еминския, гдѣто се свършва Стара планина.

Въ долния етажъ се намира единъ редъ пещери, отъ които по-голѣмата часть е имала общъ коридоръ прѣдъ входоветѣ. Въ източната часть се забѣлѣзва коминовидна дупка, чрѣзъ която сѫ били първобитно съединени двата етажа помежду си. Тя е срутена, та не е сега възможно качването. Гръцкий владика въ Варна, прѣди 35 години е приготвилъ нарочно стълба, по която се качвалъ, завило му се свѣтъ и не можалъ да се качи на такава височина. Само единъ скитникъ знаялъ ужъ мѣста, отъ гдѣто да се искачи; споредъ казването му, горѣ имало цѣла *подземна чаршия дюгени (стаи).*

Любопитни пещери и гробове се срѣщатъ на Калиакренския мисъ (Геларето). Мисътъ се вдава въ морето въ южна посока, на разтояние около два километра; той се стѣснява постъпенно чакъ до нѣколко раскрача ширина. Отъ двѣтѣ му страни е ограниченъ съ стръмни скали, високи около 60—70 метра. Само на двѣ мѣста може да се слѣзе по стръмни пѫтеки къмъ самото море. Естествено е, че още отъ памтивѣка се е ползувало околното население съ защитното положение на миса; това се доказва отъ слѣдитѣ на едно старо градище. То е било раздѣлено на три части, снабдени само откъмъ сушата съ укрѣпителни зидове. Срѣдната часть е съединена съ другитѣ чрѣзъ една ивица, която е само нѣколко раскрача широка. Въ скалнитѣ стѣни се срѣщатъ искуствени пещери, а то именно въ срѣдната часть на градището. Край западния ѝ брѣгъ слиза една пѫтека за Калиакренския фенерь (маякъ), който се намира на южния край на миса. Край пѫтеката се спуща въ морето една скала висока около 10 м.; въ нея сѫ изсѣчени врата за пещери. Най-напрѣдъ дохождаме къмъ първата група, която се състои отъ три пещери съ неправилна кѫглеста основа (диаметръ около 12 раскрача). Въ стѣнитѣ се забѣлѣзватъ слѣди отъ разни издлъбнѫтини, които показватъ, че едно врѣме е имало тука нѣкакви дървени постройки. Въ срѣдната пещера има въ тавана една дупка, въ видъ на коминъ; прѣзъ нея се е влизало отъ градището въ пещерата.

Втората група пещери е отдалечена отъ първата на разстояние 60 раскрача; тя се състои отъ 4 пещери, които сѫ по-голѣми отъ първитѣ и иматъ правоѫгъленъ видъ. Първата отъ тѣхъ е най-голѣма (24 раскрача дълга). Втората пещера има около 7 раскрача широка; по стѣнитѣ ѝ има многобройни издлъбнѫтини въ видъ на долапчета, а именно въ сѣверната стѣна има такива двѣ, въ южната едно, както и въ източната.

Най-любопитната пещера е тъй наречения *гробъ на св. Никола;* той се намира на най-южния край на миса. Пещерата се състои окъ нѣколко отдѣления, които сѫ издълбани въ два реда (въ посока отъ югъ къмъ сѣверъ). Въ едно отдѣление е издълбанъ единъ гробъ, който е 1·85 метра дългъ и $^3/_4$ м. широкъ; той се стѣснява малко нѣщо къмъ югъ. Споредъ това се види, че мъртвецътъ е лежалъ въ гроба съ глава обърнѫта къмъ сѣверъ. Споредъ едно прѣдание, въ този гробъ, е билъ погребенъ св. Никола. Подобни гробове сѫ били намѣрени още въ турско врѣме близу до фенера (маяка); тѣ сѫ били издълбани въ видъ на стаички и вратитѣ имъ сѫ били затиснѫти съ плоча. Въ гробоветѣ сѫ били намѣрени човѣшки кости и разни украшения, като обици, пръстени и др.

Къмъ Калиакренскитѣ пещери, трѣбва да причислимъ и искуственитѣ пещери до с. Калайджи-дере (близу до ружнската граница); тѣ сѫ 4 и иматъ правоѫгъленъ видъ.

Въ околностьта на с. *Калачкьой* се намиратъ нѣколко отдѣлни групи пещери, издълбани въ стръмнитѣ скални брѣгове; отъ тѣхъ най-любопитнитѣ сѫ три, а именно *Овча пещера* (коюнъ-маара), *Пробита пещера* (деликъ-маара) и *Мердевенли-маара.* Въ втората пещера се намира една любопитна издлъбнѫтина; тя има четвероcтраненъ видъ и е дълбока 18 см. (съ страни 50 и 55 см. дълги). Почти по срѣдата на сѣверо-западната и сѣверо-източната страна сѫ издълбани крѫглести дупки, отъ които първата е съединена съ едно каналче, което върви успоредно край сѣверната страна и по-нататъкъ край юго-западнита страна на издлъбнѫтината. Каналчето се съединява съ него близу до самото устие.

Споменѫтитѣ пещери сѫ мѫчно достѫпни. — Въ близката околность се срѣщатъ още други пещери, като Терзи-маара, Казанла-маара, Чакълѫ-маара и др.

Разработвание на кремъка.

Въ Белгия, Англия, Франция и др. сѫ били открити въ пластоветѣ на кредената (тибиширената) формация тъй наречeнитѣ *буклучни ями* (Grime's Graves), които сѫ служили за вадение кремъкъ. При расчистванието на засипанитѣ ями сѫ били намѣрени камънни орѫдия и мотики, изработени отъ роговетѣ на рогачи (pic en bois de cerf). Гренуелъ, който расчиствалъ ямитѣ пише така: «*нѣма да забравя никога ония растревожени минути, когато прѣдъ нашитѣ очи се откри работата, която е била вършена прѣди около 3000 години и когато съгледахме орѫдия, оставени тука прѣди толкова хиляди години.*»

Кремъкътъ е билъ най-сгоденъ материалъ за правение камънни орѫдия на първобитнитѣ люди. Дивацитѣ въ Австралия и на другадѣ още до днесь много цѣнѭтъ огневия кремъкъ заради твърдостьта и леснотата на расцѣпванието му; вслѣдствие на тѣзи свойства той може да послужи за изработвание орѫдия отъ каквато и да е форма.

България има своитѣ «*буклучни ями*» въ околностьта на Ири-дере (въ Шуменско). Малко нѣщо къмъ сѣверо-западъ отъ г. Нови-Пазаръ рѣката Ири-дере (Крива рѣка) образува единъ дълбокъ долъ; той е затворенъ откъмъ сѣверъ съ едни възвишения, които се спущатъ стръмно въ видъ на терраса къмъ югъ, а откъмъ сѣверъ въ безводнитѣ Дели-Ормански долове. Въ стръмната страна сѫ врѣзани плитки долове, отъ които най-голѣмий се намира на пѫтя отъ с. Крива-рѣка (Ири-дере) за г. Сенебиръ, а по-малкия, на пѫтя отъ с. Крива-рѣка за с. Кулаково. Между двата дола, на сѣверо-западъ отъ г. Крива-рѣка, че намира мѣстностьта *Чакмаклѫкъ;* тя е 400 метра висока надъ морската повърхность. Въ тази мѣстность се намиратъ любопитни слѣди отъ едноврѣмешното добивание кремъкъ, въ видъ на засипани ями. При расчистванието имъ, на дълбочина 2 — 3 метра сѫ били намѣрени заострени отломъци отъ еленеви рогове и разни камънни орѫдия, явно доказателство за старостьта на Иридеренскитѣ ями.

Любопитно е, че тука и сега още се добива кремъкъ за *дикани,* а по-напрѣдъ и за *чакмаци.* Кремъкътъ излиза тука въ видъ на буци; той се срѣща и въ Шуменската планина, дѣто има върхъ, нарѣченъ *Чакмаклѫгйозъ,* до г. Девна (връхъ Чакмакъ и др.), Вратчанско (до с. Конино и др.), Луковитско (до Садовския монастирь), до Никополъ и др. До Садовския монастирь (до с. Сираково) се намира единъ варовитъ пластъ, който е прѣпълненъ съ кремъчни буци, отъ които нѣкои достигатъ до петь педи дължина. Между Плѣвенъ и Брашляница кремъкътъ излиза на буци. Дунавский брѣгъ до с. Муселиево съдържа неправилни кѫсове кремъкъ. На истокъ отъ устието на р. Осма брѣгътъ е съставенъ само отъ варовити камъни съ кремъкъ. Изобилие кремъкъ се забѣлѣзва близу до Никополското пристанище.

Иридерский кремъкъ е желтеникъвъ, добрѣ се цѣпи и е изобщо най-добрия отъ кремънитѣ, извѣстни досега изъ разнитѣ крайща на страната. Кремъчнитѣ орѫдия, открити до сега въ България, до колкото можихме да изслѣдваме, сѫ направени отъ Иридерския кремъкъ.

Камъннитѣ орѫдия

на първобитнитѣ люди отъ неолитическия вѣкъ се срѣщатъ изъ разнитѣ крайща на страната.—Всичкитѣ народи вѣрватъ за тѣхъ, че тѣ падатъ отъ небето, когато гърми. За това вѣрвание свидѣтелствуватъ названията имъ. Българитѣ ги наричатъ: *грѫмъ* или *стрѣлка* (клинъ), Русситѣ: *молнiйная стрѣла* или *громная стрѣлка,* Чехитѣ *громови* клинъ, Турцитѣ: *илдѫрѫмъ-ташъ* (т. е. грѫмовъ камъкъ), Гърцитѣ: *астропелекейа* (т. е. грѫмова секира), Французитѣ: *грѫмовъ камъкъ* (pierre de tonnerre), *Римлянитѣ: ceraunia* (грѫмъ), въ *Швеция: Thorsoggar* (отъ *Thor,* богъ на грѫма) и др. Подобни названия и вѣрвания се срѣщатъ у азиатскитѣ, африканскитѣ и американскитѣ народи: тѣ вѣрватъ, че ги хвърля отъ небето богътъ на гърмотевицата. Единъ китайски царь, който живѣялъ въ осмото столѣтие, получилъ отъ единъ свещеникъ скѫпоцѣнни подаръци, между които и двѣ камънни орѫдия, отбѣлѣжени подъ име: *loui-kong* (т. е. камъни на грѫмовия богъ). Японцитѣ ги наричатъ: *Rai-fu-seki-no-rui,* а въ Бразилия *corisco* (т. е. грѫмъ). Въ България народътъ вѣрва, че ги хвърлятъ отъ облацитѣ змѣюве, когато гърми.

На тѣзи орѫдия приписватъ лѣчителна сила. Въ Римъ тѣ сѫ били посветени на бога *Юпитеръ* (Latialis); тържественитѣ договори сѫ били потвърдявани слѣдъ една жъртва, която се е състояла въ заколвание съ остъръ кремъкъ на една свиня. Разказватъ за Питагора, че когато е дошелъ на островъ Критъ, свещеницитѣ на планината Ида го трили съ грѫмови камъни. Въ България лѣкуватъ съ тѣхъ разни болести (бодежътъ и др.), като ги миѭтъ съ вода, която даватъ на болниятъ да пие.

Грѫмовитѣ камъни сѫ били намѣрени въ Разградско, Шуменско, въ Делиорманъ (Гюзелдже Аланъ), Софийско (с. Локорско), Царибродско, Разградско (с. Садина, Люблeнъ, Кара-Арнаутларъ и др.) Прѣславъ и др.

Орѫдията на първобитнитѣ люди въ България.

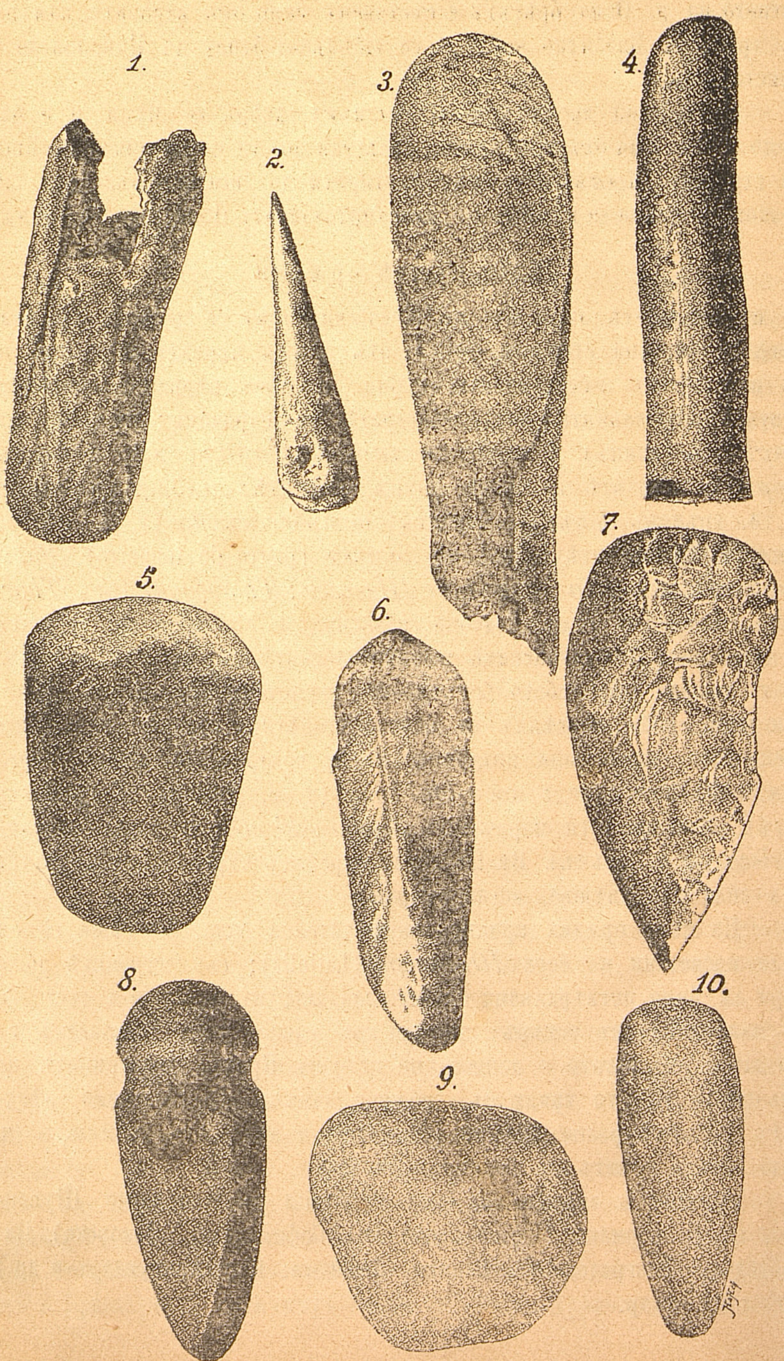
1.
2.
3.
4.
5.
6.
7.
8.
9.
10.

Обяснение на насрѣщнѫта таблица.

Фиг. 1 и 3 прѣдставлява *рогови чукове* (отломъци) отъ Айтошката планина (с. Керметликъ).

Фиг. 2 и 4. — *костенно шило и стъргало* отъ с. Керметликъ.

Фиг. 5. — *камънно орѫдие* отъ с. Керметликъ.

Фиг. 6. — *кам. орѫдие* отъ с. Локорско (Софийско).

Фиг. 7. — *връхъ отъ кремъчна стрѣлка* отъ с. Керметликъ [искуствено изработена по начина на тъй нарѣченото ретуширание (retouche)].

Фиг. 8. — *камъненъ чукъ* (14 см. дългъ) отъ Кѫзѫлагачъ.

Фиг. 9. — *камъненъ топоръ* отъ с. Драгоманъ.

Фиг. 10. — *каменна сѣкира* (брадва) отъ Драгоманския проходъ.

При построяванието на желѣзницата отъ Пловдивъ за Одринъ (прѣзъ 1870 год.) сѫ били намѣрени до р. Марица, между с. Алмали, Идирли и Кара-орманъ, разни камънни сѣкири и рѫчни воденички. Сѣкиритѣ, на брой около 7, иматъ видъ на клинъ съ различна дължина (отъ три сантиметра до десеть). Рѫчнитѣ воденички, на брой около 10, прѣдставляватъ четвъргити камъни, голѣми колкото единъ юмрукъ; тѣ сѫ служили, види се, за размачкванние на житото.

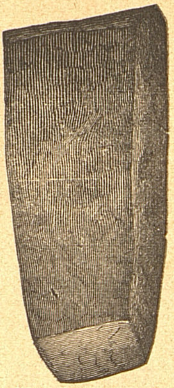

Фиг. 3.

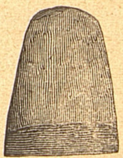

Фиг. 4.

Любопитно откритие е било направено въ една могила до с. Олуклуново (Шуменската околия). Намѣрени разни прѣдмети, като рогови и камънни орѫдия, прѣшлени, пръстенни теглилки, пръстенно идолче, зѫби на разни животни (дива свиня, елень, сърна и др.), разни сѫдове и др. — Идолчето прѣдставлява една жена (безъ крака); направата е примитивна; височината 8 см. Подобни идолчета сѫ били намѣрени въ неолитическитѣ селища (становища) въ Румѫния (Cucuteni и др.), Люблань и др. Отъ намѣренитѣ камънни орѫдия за забѣлѣзвание сѫ кремъчнитѣ сѣкири (18 см. дълги) и клиновидна брадва; тя е 9 см. дълга и 6 см. широка (въ долната часть) и е направена отъ единъ зеленикъвъ камъкъ (нефритъ?) — Еленскитѣ и сърнешкитѣ рогове сѫ на края искуствено изострени. Прѣшленитѣ иматъ видъ на двоенъ прѣсеченъ кѫжелъ (височина 3 см. съ най-голѣмъ диаметръ $2^1/_2$ см.). Теглилкитѣ сѫ продупчени; всочината имъ е 10 см., най-голѣма ширина около 6 см. и дебелина около 4 см. Освѣнъ това сѫ били намѣрени въ споменѫтата могила особени пръстени прѣдмети, които сѫ служили, види се, за смазвание на житото, като единъ видъ рѫчни водѣнички. Тѣ сѫ отдолу крѫглести, плоски и продупчени (отгорѣ); диаметрътъ имъ е отъ 8 до 15 см.

При построяванието на желѣзницата отъ София за Царибродъ, до Драгоманъ сѫ били намѣрени нѣколко камънни сѣкири, дълги около 15 сантиметра (фиг. 10 въ таблицата). Камъкътъ имъ е зеленикъвъ (диоритъ).

Въ Стара планина до с. Керметликъ, на брѣга на р. Луда Камчия, открихме разни костѣни, рогови и камънни орѫдия. Фигуритѣ 3, 4 и 6 прѣдставляватъ намѣренитѣ сѣкири, изострени на единий край, въ видъ на клинъ. Най-малката сѣкира (фиг. 4) е само $2\frac{1}{2}$ сантиметра широка, $3\frac{1}{2}$ см. дълга и 7 милиметра дебела. Камъкътъ е зеленикъвъ (кремъченъ) и добрѣ изгладенъ. Фигурата 5 прѣставлява едно кремъчно стръгало (grattoir).

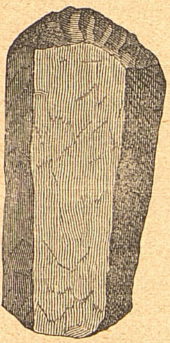

Фиг. 5.

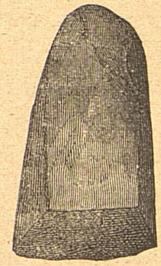

Фиг. 6.

Фигуритѣ 1, 2, 3 и 4 въ таблицата (стр. 25) прѣдставляватъ костенно стъргало, шило и рогови чукове (отломъци). Продупчени шила (губерки) употрѣбяватъ още днеска овчаритѣ въ Рилската планина, Добруджа и др., за шиение кожани торби и др. Рилскитѣ овчари зиматъ кости (пищалки) отъ дива коза или сърна и правѭтъ отъ тѣхъ игли (губерки), които приличатъ на костеннитѣ шила; тѣ сѫ до единъ дециметръ дълги и сѫ продупчени на по-дебелия край, за прокарвание на връвьта (за шиение).

Любопитни свѣдѣния за Добруджанскитѣ овчари ни съобщи Д. Кукумявковъ (Сливенъ). Когато бѣхъ овчарь въ Добруджа имахъ случай да видѭ костенни шила и губерки у власкитѣ овчари Мокани, които дохождали въ турско врѣме изъ Ромѫния въ Добруджа. Тѣ носехѫ въ дъждовно врѣме дълги кожуси (съ козината на вънъ) и кожани панталони (съ космитѣ на вънъ). За правение губерки тѣ взимахѫ конски кости подъ колѣното (fibula?); тѣзи кости сѫ много твърди и жилави. Истривахѫ ги на бруса, послѣ счупвахѫ парче кремъкъ и съ върха му пробивахѫ костьта. Овчаритѣ прѣдпочитали костеннитѣ игли, защото намокрени не ръждясватъ както желѣзнитѣ.

Първобитнитѣ люди отъ неолитическия периодъ сѫ живѣяли въ сѣлища (становища), на които слѣди открихме на много мѣста изъ страната, като напр до Руссе, Керметликъ, Варна, Аликочово (до Пещера), Джулуница (Кесаревско), Локорско (Софийско) и др.

Любопитно е Варненското становище, което се намира на южния брѣгъ на Варненския заливъ, на пѫтя отъ Варна за Галата.

Тука се откриватъ черепи отъ разни сѫдове (кюпове и др.), керемиди, искривени по крайщата (подъ правъ ѫгълъ), кости отъ разни домашни животни, и др. На дълбочина 3 дециметра се показва испечена червена пръсть, като че тукъ е имало нѣкакви огнища. На едно мѣсто, шесть дециметра дълбоко подъ орната пръсть, се откри една издлъбнѫтина, пълна съ хиляди черупки отъ морски миди (Mytilus edulis). Нѣма съмнѣние, че тѣзи черупки сѫ остатъци отъ храна на първобитнитѣ люди.

Въ становищата се намиратъ по нѣкога *прѣшлени* и тъй нарѣченитѣ «тъкарски теглилки». Прѣшленитѣ (fusaioles) биватъ направени отъ камъкъ или испечена пръсть; тѣ биватъ продупчени. Намирането имъ показва, че първобитния човѣкъ се е занимавалъ съ предението. Днеска още въ България се употрѣбяватъ подобни прѣшлени; тѣ се тургатъ върху вретеното, за равномѣрното му въртение при предението.

Тъкарскитѣ теглилки иматъ видъ на четвероstranни пирамиди или кѫжелъ съ прѣсеченъ върхъ, близу до който се намира едно тѣсно отверстие. Теглилкитѣ сѫ направени отъ испечена пръсть. Прѣдполагало се до сега за тѣхъ, че сѫ служили едно врѣме като теглилки при тъканието. Истинското имъ значение сполучихме да опрѣдѣлимъ прѣди нѣколко години. Въ с. Видболъ (Видинско) съгледахме на едно огнище подобни прѣдмети, извѣстни подъ име „*попъ*“; тѣ служѫтъ за подпирание на гърнета, подници и др. Величината имъ е различна; тѣ биватъ до два дециметра високи; дъното имъ е четвъртито и около 15 сантиметра широко. Подобни «попове» сѫ били намѣрени въ тракийскитѣ, римскитѣ и срѣдньевѣковнитѣ заселища до с. Кочериново (Дупнишско), Бистрица (Софийско), Габъръ

(Бѣлослатинско), Литаково (Орханийско) и др. Бистришкитѣ «попове» иматъ видъ на четвеространна пирамида, висока единъ дециметръ; дъното имъ е около 6 сантиметра широко.

Слѣди отъ *колòвитѣ постройки* (надводни жилища) сѫ били открити въ Прѣспанското езеро въ Македония. Тука има едно село *Нàколецъ* и една мѣстность *Наколъ* (между с. Макария и Туманецъ). Тѣзи названия най-добрѣ показватъ, че тука е имало сгради ,,*на колòве*''. Селото Нàколецъ се намира на источния брѣгъ на езерото. Селянитѣ разказватъ, че въ нѣкои години, когато водата на езерото намалявала отъ продължителна суша, то въ водата се виждали *колòве*.

За колòвитѣ постройки въ Македония споменува Херодотъ, като описва тракийското племе Пеони, които сѫ живѣяли надъ езерото Прариасъ (сега Тахинското езеро до устието на р. Струма). Посрѣдъ езерото, пише Херодотъ, се намира скеле (връзъ високи колове), къмъ което се отива отъ суша по единъ тѣсенъ мостъ. Колòветѣ сѫ били поставени въ старо врѣме отъ Пеонитѣ; отъ тогава постояно се построяватъ нови по този начинъ. Коловетѣ донасятъ отъ планината Орбелосъ (Пиринъ планина); когато се ожени нѣкой, то той е длъженъ да постави три колове; всѣкий има на скелето една колиба, въ която живѣе и една врата, прѣзъ която се слиза отъ скелето къмъ езерото. Малки дѣца връзватъ съ вѫже за кракъ, за да не паднѫтъ въ езерото. На конетѣ и другъ добитъкъ даватъ за ядение риба. Има толкова много риба въ езерото, щото всѣкий, като отвори вратата си и като спусне едно кошниче въ водата, слѣдъ малко го изважда пълно съ риба.

Въ колòвитѣ постройки въ Швейцария сѫ били намѣрени плодове на едно растение нарѣчено *рогачка* или *джулунъ* (Trapa natans). Нѣма съмнѣние, че тѣ сѫ служили като храна на накòлнитѣ жители. Любопитно е, че днеска въ България (въ Горна-Орѣховица и др.) ядкитѣ на джулуна се употрѣбляватъ печени за ядение.*)

---

*) Това растение се срѣща въ р. Янтра, Дунава, Улудере (Харманлийско), въ Каябашкото езеро и др.; то има плаващи листа съ бѣли цвѣтчета и плодоветѣ му приличатъ на черни орѣхи, нарѣчени дяволчета; тѣ сѫ снабдени съ четире рогчета. Плодоветѣ ловѭтъ по този начинъ: на края на единъ дългъ прѫтъ се завива овча кожа съ вълната на вънъ; края на прѫта се потопява въ водата и се бърника на дъното ѝ, до гдѣто се налѣпѭтъ по него много плодове (дяволчета).